

Solveig Karin Bø Vatnar
Gaustad Bygg 7
0407 Oslo

Vår ref.:2011/6

Deres ref.

Dato: 6.5.2011

Avgjørelse i klagesak: "Partnerdrap i Norge – en kvalitativ analyse av et utvalg partnerdrap begått 2003-2009"

Oppsummering og vedtak

REK har godkjent en studie av partnerdrap i Norge på vilkår om at det innhentes samtykke fra de domfelte. Prosjektleder mener at studien ikke lar seg gjennomføre hvis det må innhentes samtykke fra domfelte, og har derfor påklaget REKs vedtak.

I klagen til NEM anføres det primært at prosjektet ikke er fremleggelsespliktig for REK fordi det ikke dreier seg om medisinsk og helsefaglig forskning, jf. helseforskningsloven (hfl.) § 2. Subsidiært anføres det i klagen at forskningsprosjektet må godkjennes uten vilkår om at det innhentes samtykke fra domfelte, fordi lovens vilkår for å gjøre unntak fra hovedregelen om samtykke er oppfylt.

NEM behandlet en annen, tilsvarende sak vedrørende partnerdrap høsten 2009 og la da i likhet med søker til grunn at det var et fremleggelsespliktig prosjekt, uten at fremleggelsesplikten var problematisert og drøftet. NEM konkluderte den gang med at ingen av helseforskningslovens vilkår for unntak fra samtykke var oppfylt.

Etter å ha vurdert det fremlagte prosjektet finner NEM at det er fremleggelsespliktig etter helseforskningsloven. Ifølge helseforskningsloven kan unntak fra samtykke aksepteres hvis det er vanskelig å innhente samtykke, samfunnsnyten av prosjektet er stor og hensynet til deltakernes velferd og integritet (personvern) er ivaretatt. Alle vilkårene må være oppfylt.

Klagen forkastes da prosjektsøknaden i nåværende form holder for svakt vitenskapelig nivå til at vilkåret om tilstrekkelig stor samfunnsnytte er oppfylt. NEM har derfor ikke funnet grunn til å vurdere om deltakernes velferd og integritet kan anses ivaretatt selv om det ikke innhentes samtykke.

Beskrivelse av prosjektet

Formålet med prosjektet er å analysere partnerdrapssaker: (1) forsøke å systematisere tilgjengelig informasjon om drapssituasjonen og foranledninger, (2) danne bilder av mulige

forvarsler, forklaringsvariabler og risikovariabler, samt (3) kartlegge hvorvidt det fantes opplysninger som kunne vært benyttet til å iverksette tiltak som kunne forebygget partnerdrapet.

Prosjektet er et kvalitativt forskningsprosjekt der data er tenkt innhentet fra Lovdata, pressekilder, straffesaksdokumenter (inkludert de rettspsykiatriske erklæringene) og intervjuer med etterlatte. Etter innspill fra REK er også intervju med de drapsdomfelte inkludert. Intervjuene skal delvis baseres på tre ulike risikovurderingsinstrumenter. Studien skal omfatte data fra 8-12 partnerdrapssaker. Prosjektet er tenkt publisert gjennom en norsk rapport og en artikkel i et internasjonalt fagtidsskrift.

Saksgang, vedtak og klage

Forskningsinstitusjonen har forut for søknad til REK fått dispensasjon på vilkår (REK-godkjenning) fra taushetsplikten for utlevering av straffesaksdokumenter fra Riksadvokaten etter at prosjektet var forelagt Rådet for taushetsplikt og forskning.

REK behandlet søknaden første gang 1.10.09. Det ble fattet et utsettelsesvedtak i påvente av søkerens tilbakemelding på komiteens merknader. Merknadene var knyttet til en presisering av datakildene som skulle benyttes og en begrunnelse av hvorfor de domfelte ikke skulle inkluderes i studien.

Prosjektleder svarte på merknadene i brev av 1.12.09, hvor datakildene ble presisert og hvor det nå fremgikk at disse også inkluderer de rettspsykiatriske erklæringene og at prosjektet nå ville inkludere de domfelte, basert på et informert samtykke. REK godkjente så prosjektet i brev av 2.2.10. Prosjektleder sendte 23.6.10 en endringsmelding til REK der man meldte om problemer med rekrutteringen av de dømte og søkte om å få tilgang til de rettspsykiatriske vurderingene uten å måtte innhente samtykke (ved at REK gir fritak fra taushetsplikten slik at rapportene kan tilgjengeliggjøres for forsker). REK behandlet prosjektet tredje gang 26.8.10 og fastholdt kravet om at tilgang til de rettspsykiatriske erklæringene måtte baseres på innhenting av samtykke og anmodet om at forespørsel ble sendt til flere potensielle deltakere for å bøte på at noen hadde svart nei på forespørselen.

Prosjektleder klaget på vedtaket 1.11.10, og klagen ble behandlet i REKs møte 2.12.10. Klagen var primært begrunnet i en prinsipal betraktning om at prosjektet ikke var framleggelsespliktig i henhold til helseforskningsloven § 2, da det ikke dreier seg om medisinsk og helsefaglig forskning. Subsidiært anføres det i klagen at prosjektet må godkjennes uten vilkår om å innhente samtykke fra domfelte. REK meddelte prosjektleder i brev av 6.12.10 at de opprettholdt sitt vedtak og oversendte deretter klagen til NEM 12.1.11. Prosjektleder og prosjektmedarbeider sendte sine merknader til oversendelsesbrevet til NEM 8.2.11. REK kommenterte prosjektleders brev i svar til NEM datert 15.2.11. NEM behandlet saken i sine møter 7.3.11 og 2.5.11.

Tidligere behandling

NEM behandlet en annen sak vedrørende partnerdrap fra samme institusjon høsten 2009 og la da i likhet med søker til grunn at det var et framleggelsespliktig prosjekt, uten at temaet var problematisert og drøftet. NEM konkluderte den gang med at ingen av helseforskningslovens vilkår for unntak fra samtykke var oppfylt:

”NEM ser ikke at den angitte samfunnsnytt ved prosjektet er sannsynliggjort, eller at de mulige ulempene eller belastningene for den enkelte som er omtalt over (negative reaksjoner ved kunnskap om prosjektet i ettertid, ulike former for integritetskrenkelser

ved at sensitive opplysninger om domfeltes liv brukes i et forskningsprosjekt som de kunne ha ønsket å reservere seg mot), kan sies å være ubetydelig eller avhjulpet gjennom andre tiltak enn samtykke.”¹

NEMs vurdering

Det er komiteens oppfatning at forskning som kan bidra til økt forståelse av, og eventuelt forebygging av partnerdrap, er av stor samfunnsmessig betydning. Et drap krenker retten til liv på en absolutt og uopprettelig måte. Det påligger samfunnet ikke bare å reagere i etterkant på en drapshandling, men også å søke å beskytte enkeltindivider mot vold og drap. Forskning som søker kunnskap som kan forebygge drap, bør vurderes som del av samfunnets anliggende om å verne om enkeltindividers grunnleggende rettigheter.

NEM har tatt utgangspunkt i at det foreligger et godkjent prosjekt, men der det nå er strid om prosjektet ligger innenfor helseforskningslovens virkeområde og om man i fortsettelsen skal basere bruken av rettspsykiatriske erklæringer på samtykke fra domfelte eller om det kan gjøres unntak fra samtykkekravet.

NEM har likefullt adgang til å gi en helhetlig vurdering av prosjektet, og kan gå inn på sider som ikke tidligere er berørt i klagesaksprosessen.

Vurdering av framleggingsplikten

Det første spørsmålet denne saken reiser er om prosjektet er et helsefaglig forskningsprosjekt som omfattes av helseforskningslovens virkeområde og dermed REK/NEMs myndighetsområde.

Helseforskningslovens virkeområde er forskning på mennesker, humant biologisk materiale eller helseopplysninger der formålet er å fremskaffe kunnskap om helse og sykdom, jf. hfl. § 2 første avsnitt første setning, jf. § 4 bokstav a.

Prosjektet er et forskningsprosjekt som involverer både mennesker og helseopplysninger. Spørsmålet er om dette prosjektet søker ny kunnskap om helse- eller sykdom.

NEM ser at prosjektet befinner seg i en randsone da det er uklart om hovedformålet er å fremskaffe ny kunnskap om helse og sykdom. NEM vurderer imidlertid prosjektet til å være framleggelsespliktig under henvisning til at man søker ny helserelatert kunnskap og at bruk av opplysninger om domfeltes psykiske helse står sentralt i prosjektet. Disse opplysningene forefinnes i de rettspsykiatriske erklæringene som er underlagt taushetsplikt, jfr. forvaltningsloven § 13, men det er på det rene at det for prosjektets del er tale om ”helseopplysninger” da de brukes for å kaste lys over helserelaterte problemstillinger (jfr. Brev fra HOD ref. 201001748, datert 27.8.10).

Sentrale momenter for at NEM vurderer prosjektet som framleggelsespliktig er:

- at prosjektet søker å frambringe ny kunnskap om helserelaterte forklaringsvariabler og risikofaktorer for drapshandlinger;
- at bruk av helseopplysninger om domfelte står sentralt i prosjektet;

¹ Se brev 9.9.09: <http://www.etikkom.no/no/Vart-arbeid/Hva-gjor-vi/Uttalelser/NEM/Partnerdrap/>

- og at eventuelle tiltak mot fremtidige drapshandlinger, som fremkommer av dette prosjektet, kan være av medisinsk karakter og/eller ha forankring i helsevesenet.

I vurderingen er det også tillagt vekt at det her dreier seg om spesielt sensitive helseopplysninger.

Generelt om innhenting av informert samtykke fra domfelte

Frivillig deltakelse basert på et informert samtykke er et hovedvilkår i helseforskningsloven § 13, se også Ot.prp. nr. 74 (2006-2007) s. 169.

Påklagingen av vilkåret skjer på et tidspunkt da det viser seg at prosjektet lider under manglende rekruttering, fordi flere personer ikke samtykket til deltakelse. I klagen fremsettes en rekke relevante forskningsetiske spørsmål rundt mulige interessekonflikter ved denne typen forskning. Forskning som involverer mennesker er basert på hensyntaken til forskningsdeltakernes menneskerettigheter og menneskeverd. Når forskerne her ønsker å gjennomføre et prosjekt som avviker fra hovedvilkåret i helseforskningsloven må forskerne fremlegge en overbevisende forskningsetisk begrunnelse for dette.

Helseforskningsloven § 35 gir REK/NEM myndighet til å tillate at helseopplysninger kan brukes til forskningsformål uten deltakernes samtykke og uavhengig av helsepersonellens taushetsplikt. Ifølge § 15 kan også REK/NEM tillate at helseopplysninger som er innsamlet og brukt i medisinsk og helsefaglig forskning brukes i andre helsefaglige forskningsprosjekter uten at det innhentes nytt samtykke. Komiteene har imidlertid ikke myndighet til å frita fra taushetsplikt for utlevering av opplysninger til bruk forskning som faller utenfor disse områdene. Et spørsmål er dermed om REK/NEM kan gi fritak fra taushetsplikten vedrørende de rettspsykiatriske erklæringene.

Opplysninger i rettspsykiatriske erklæringar innhentes av de sakkyndige i egenskap av å være helsepersonell, og opplysningene omhandler den siktedes psykiske helse, slik at opplysningene er å anse som helseopplysninger. Innsamlingen omfattes dermed av helsepersonelloven, jf. hpl. § 2 første avsnitt og § 3 første avsnitt nr. 1. Det innebærer at den rettssakkyndige også er underlagt den profesjonsbestemte taushetsplikt i medhold av hpl. § 21. Det følger av hpl. § 27 at sakkyndige kan gi opplysninger videre til oppdragsgiver uten hinder av taushetsplikt. Når den rettspsykiatriske erklæring er levert domstolen anses den etter fast praksis som et straffesaksdokument. Disse erklæringene oppbevares av Statens sivilrettsforvaltning som er et statlig forvaltningsorgan underlagt Justisdepartementet. Det er dermed justismyndighetene som formelt har råderetten over erklæringene. Rett til innsyn i erklæringene, herunder fritak fra taushetsplikt, gis i dag av Riksadvokaten og ikke REK/NEM.

Klager har allerede innhentet fritak fra taushetsplikt fra Riksadvokaten slik at Statens sivilrettsforvaltning kan gi ut erklæringene til forskerne uten hinder av sin forvaltningsmessige taushetsplikt.

Selve forskningsprosjektet, herunder forskernes bruk av erklæringene uten samtykke, må likefullt godkjennes av REK/NEM, jf. ovenfor om fremleggelsesplikten. I en slik vurdering er ikke REK/NEM bundet av Riksadvokatens vurdering om vilkårene for unntak fra samtykke er oppfylt, noe som bl.a. har sammenheng med komiteens uavhengige rolle og det at vilkårene er utformet noe annerledes i helseforskningsloven. REK/NEM skal i dette tilfellet gi en tilråding om man støtter at taushetsplikten oppheves eller om samtykke bør innhentes.

NEM skal foreta en alminnelig forskningsetisk vurdering av prosjektet, jf. hfl. §10 andre avsnitt og kan sette vilkår for godkjenning. I en slik helhetsvurdering står prosjektets forsvarlighet sentralt, herunder hvorvidt prosjektet holder vitenskapelig mål, jf. hfl. § 5. Hvorvidt et forskningsprosjekt er av tilfredsstillende vitenskapelig kvalitet, og dermed potensielt samfunnsnyttig, er også sentralt i en vurdering av om det kan gjøres unntak fra hovedregelen om samtykke, jf. hfl. § 35. I denne saken er det sentrale spørsmålet om vilkårene for unntak fra samtykke er oppfylt.

Nærmere om vilkårene for unntak fra samtykke

NEM har lagt til grunn at hovedregelen er å innhente samtykke jf. hfl. § 13. Det innebærer i følge forarbeidene til loven at det kreves en kvalifisert begrunnelse for å gjøre unntak. Innhenting av samtykke må være vanskelig, sml. hfl. § 15. Rene bekvemmelighetshensyn er ikke tilstrekkelig. I tillegg følger det direkte av ordlyden at unntak fra samtykke (herunder fritak fra taushetsplikt) bare kan "skje dersom slik forskning er av vesentlig interesse for samfunnet og hensynet til deltakernes velferd og integritet er ivaretatt." Alle de tre nevnte vilkårene er selvstendige og må være oppfylt. Som NEM la til grunn i sitt vedtak av 9.9.09, så kan ikke ivaretagelsen av deltakernes velferd og integritet tilsidesettes bare samfunnsnyttien er stor nok. Dette stemmer godt med det overordnede forskningsetiske og rettslige prinsippet i hfl. § 5 som slår fast at "hensynet til deltakernes velferd og integritet skal gå foran vitenskapens og samfunnets interesser".

I det følgende vil NEM ta stilling til om vilkårene for unntak fra samtykke er oppfylt i dette prosjektet.

Er det vanskelig å innhente samtykke?

NEM ser at det i denne saken er utfordringer rundt innhenting av samtykke. Forskerne har bedt drapsdømte om samtykke til innsyn i de rettspsykiatriske erklæringene og spurt om villighet til å la seg intervju. Alle 14 gjenlevende partnerdrapsdømte fra perioden 2007-2009 er forespurt, hvorav kun 3 har samtykket i å delta. For å få et tilstrekkelig antall må en derfor gå lenger tilbake i tid, med de problemer dette vil medføre. Det er også grunn til å tro at de som aksepterer å delta skiller seg ut fra gruppen partnerdrapsdømte som helhet. Dette vil kunne medføre en skjevhet i utvalget som kan påvirke studiens validitet. NEM kan ikke se at det er praktisk vanskelig å informere de aktuelle deltakerne om studien, men anerkjenner at det i dette tilfellet er vanskelig å få et tilfredsstillende utvalg ved en samtykkebasert prosedyre. NEM legger dermed til grunn at inngangsvilkåret om at innhenting av samtykke fremstår som vanskelig må anses oppfylt i dette tilfellet.

Er forskningen av vesentlig interesse for samfunnet?

Komiteen vil understreke at forskning som kan bidra til økt forståelse av, og eventuelt forebygging av partnerdrap er av stor samfunnmessig betydning, jfr. tidligere. NEM mener derfor *ikke* at manglende samtykke fra drapspersonen i seg selv bør være avgjørende for muligheten til å forske på omstendighetene omkring drapshandlingen.

Forskningens samfunnsnytte må imidlertid veies opp mot domfeltes personvern. For et samtykkebasert prosjekt vil kravet til samfunnsnytte være mindre enn hvis det samme prosjektet skal baseres på unntak fra samtykke, jf. Ot.prp. nr. 74 (2006-2007). Når prosjektledelsen her søker fritak fra samtykke, skjerpes også kravene til samfunnsnyttien av prosjektet. Samfunnsnytte er sterkt knyttet til prosjektets vitenskapelige kvalitet. Det må derfor

sannsynliggjøres at prosjektet kan fremskaffe ny kunnskap på området og at samfunnsverdien av denne kunnskapen er stor.

Prosjektets vitenskapelige kvalitet

NEM mener at en kvalitativ tilnærming er velegnet i forhold til studiens formål. Datamateriale fra 8-12 case, basert på rettsdokumenter og intervjuer med drapstdømte og en eller flere pårørende i hver case, vil potensielt gi et betydelig og rikt materiale som kan danne grunnlag for en fruktbar analyse. Tilgang til mange ulike perspektiver – pårørende, domfelte, sakkyndige og media – er en styrke ved studien. Kvalitative studier har klare fortrinn ved at de er velegnet til å få fram informasjon som ikke allerede er innenfor forskerens forståelsesramme. De presenterte forskningsspørsmålene er imidlertid i stor grad kvantitativt formulert og synes ikke å stå i forhold til valgt metode som er dybdeintervju og dokumentanalyse. Prosjektbeskrivelsen mangler flere av de momentene som forventes i beskrivelsen av et slikt prosjekt, jfr. NEMs Veiledning for forskningsetisk og vitenskapelig vurdering av kvalitative forskningsprosjekt innen medisin og helsefag, 2010 (finnes på www.etikk.no/ se Publikasjoner). Det medfører at prosjektbeskrivelsen ikke gir dekkende informasjon av hva studien innebærer eller hvordan den skal gjennomføres. Prosjektbeskrivelsen redegjør heller ikke for det vitenskapelige bidraget studien vil kunne ha. I den foreliggende prosjektbeskrivelsen er for forståelsen knyttet til kunnskap som er generert gjennom forskning på tre risikovurderingsinstrumenter, hvilket gjør at fortrinnet med en kvalitativ tilnærming lett kan gå tapt.

Det er vanskelig å se hvordan det som i prosjektbeskrivelsen omtales som intervjuguiden skal kunne bidra til ny kunnskap, ut over å bekrefte/avkrefte den kunnskapen som allerede ligger til grunn for de nevnte instrumentene. Antallet intervjutema gjør det også relevant å etterlyse tanker om forventet tidsbruk under intervjuet.

Gjennom intervjuene søker forsker blant annet å fremskaffe informasjon om tredjeperson, dvs. drapspersonen/drapsoffer, og ikke om intervjuobjektet selv. Ofte vil kvalitative metoder være rettet mot informantens holdninger, erfaringer eller handlinger, samt vedkommendes tolkning av disse. I dette tilfellet skal man altså fremskaffe deltagerens tolkning av andres handlinger. Det er mulig, men stiller krav til at man beskriver strategien med utvalget og i hvilken grad metodene faktisk er egnet til å gi svar på forskningsspørsmålene.

Verken i prosjektbeskrivelsen eller i forespørselen til deltakerne framgår det hvordan intervju-dataene vil bli registrert eller hvordan de vil bli analysert. Da det er vanlig at det gjøres lydopptak ved semistrukturerte intervjuer, er det viktig at deltakerne eventuelt gjøres oppmerksom på dette før de gir sitt samtykke. Ordet dybdeanalyser forekommer i oppdragsgivers bestilling, men det er ikke godtgjort i prosjektbeskrivelsen hvordan disse analysene er tenkt gjennomført. Anvendelsen av risikovurderingsskjemaene berører i all hovedsak observerbar atferd og det er liten grunn til å tro at disse alene vil kunne ligge til grunn for noen form for dybdeanalyse. Prosjektbeskrivelsen er uten henvisninger til relevant metodelitteratur, hvilket gjør det uklart hvordan oppdragsgivers bestilling skal effektueres.

Det er uklart hvem og eventuelt hvor mange som skal inkluderes tilknyttet hvert case og hvordan man skal kontakte og innhente samtykke fra dem? Det er uklart om det ønskes pårørende, venner eller andre som kjente drapsofferet godt og/eller om man ønsker pårørende, venner eller andre som kjente drapspersonen. Eventuelt om man ønsker begge grupper for hvert case.

Henvisningen til metning i forbindelse med utvalgsstørrelsen peker i retning av en grounded theory inspirert strategi, mens henvisningen til statistiker i klagebrevet kan tolkes i retning av tanker om et representativt utvalg. Det skisserte antallet case vurderes imidlertid som tilstrekkelig innenfor de fleste kvalitative forskningstilnærminger. Opplysninger om inklusjons- og eksklusjonskriterier for pårørende savnes.

Prosjektansvarlig har stor kompetanse på problemet partnervold, med doktorgrad på dette temaet ("An Interactional Perspective on Help-Seeking Women Subject to Intimate Partner Violence"). Søkerne har imidlertid ikke dokumentert kompetanse i kvalitativ forskningsmetode, og det er komiteens anbefaling at om prosjektgruppen ikke har slik kompetanse, så må man tilknytte seg dette.

NEM mener som anført at manglende samtykke fra drapspersonen i seg selv ikke bør være avgjørende for muligheten til å forske på omstendighetene omkring drapshandlingen. Med utgangspunkt i ovenstående er det imidlertid NEMs konklusjon at prosjektsøknaden inneholder betydelige metodologiske og forskningsetiske svakheter som må utbedres før man kan vurdere om prosjektet tilfredsstiller kravet til potensiell samfunnsnytte som er en av forutsetningene for at unntak fra samtykke eventuelt kan innvilges.

Er hensynet til deltakernes velferd og integritet ivaretatt?

NEM har ikke funnet grunn til å gå nærmere inn i denne vurderingen siden vilkåret om at forskningsprosjektet er "av vesentlig interesse for samfunnet" ikke er oppfylt da prosjektsøknaden ikke holder tilfredsstillende vitenskapelig kvalitet.

NEM vil likevel komme med noen bemerkninger til dette punktet. NEM viser her til REKs behandling av spørsmålet om fritak fra taushetsplikten og da spesielt REKs argumenter for at opplysningene er underlagt streng taushetsplikt og at fritak kan svekke tilliten til rettsvesenet. NEM har en annen oppfatning av disse forholdene og vil påpeke at taushetsplikten rettspsykiater har overfor drapssiktede ikke fullt ut kan sammenliknes med helsepersonells taushetsplikt overfor pasienter. Pasientjournalens hovedfunksjon er å tilrettelegge for at pasienten skal få god etterspurt helsehjelp. En rettspsykiatrisk undersøkelse er en medisinsk vurdering som domstolene har bestilt, for å klargjøre siktedes psykiske tilstand da den straffbare handlingen skjedde. I enkelte tilfeller kan dette påvirke straffen. Rettspsykiateren skal opplyse siktede om at alle opplysninger som fremkommer vil kunne bli fremlagt i åpen rett og eventuelt bli brukt mot siktede i saken, som dermed også kan nekte å la seg intervju av rettspsykiateren.

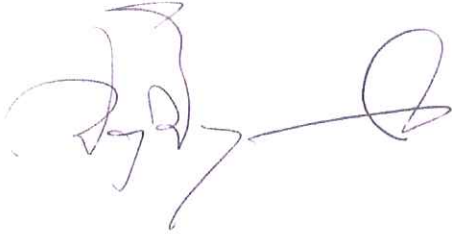
NEM deler også klagers syn på at det er en vesensforskjell mellom helsesektoren som primært skal ivareta tillit overfor pasienter og rettsvesenet som skal ivareta tillit overfor offentligheten. Det innebærer at samfunnet har krav på mer åpenhet rundt prosessene i retten enn i en lege/pasient-relasjon.

Komiteen vil også bemerke at forskerne uansett må respektere de domfelte som allerede har sagt nei til deltakelse, slik at disse ikke inkluderes i et eventuelt forbedret prosjekt. Når det gjelder eventuell inklusjon av informanter under 18 år må dette godtgjøres spesielt, og komiteen stiller seg på det nåværende tidspunkt avvisende til det.

NEMs vedtak

Klagen forkastes da prosjektsøknaden i nåværende form holder for svakt vitenskapelig nivå til at den forventede samfunnsnytt kan vurderes. NEM tilrår derfor ikke at det gis unntak fra hovedregelen om samtykke.

Hilsen

Dag Bruusgaard
Professor dr.med.
leder av NEM

Jacob C Hølen
sekretariatsleder i NEM, PhD

Kopi: REK

Oslo universitetssykehus ved øverste administrative ledelse

Riksadvokaten

Rådet for taushetsplikt og forskning